

ulaşmış, aynı zamanda şiirle de meşgul olmuştur. Müberred'in (ö. 286/899) kendisine çok saygı duyduğu ve, "Cehdamî sarf ilmi konusunda benden daha bilgilidir" dediği rivayet edilir. Kıraat ilminde de belli bir yeri olan Cehdamî, meşhur yedi imamdan Ebû Amr b. Alâ'nın kıraatını Nasr b. Ali el-Cehdamî'den, İbn Kesîr'in kıraatını babasından ve Nâfi'in kıraatını Kālûn'dan öğrendi. Kâdî İyâz, onun bir sonraki nesilden olan İbn Mücâhid ve İbnü'l-Enbârî'den de kıraat rivayet ettiğini söylemekteyse de Zehebî onu bu ilimde İbnü'l-Enbârî'nin hocaları arasında zikretmiş, İbnü'l-Cezerî de bu iki âlimin kıraat ilminde Cehdamî'den faydalandığını belirtmiştir. Diğer taraftan İbn Mücâhid, Nâfi'in Kālûn tarafından rivayet edilen kıraatını İsmâil b. İshak'tan öğrendiğini söylediğine göre Kâdî İyâz'ın sözü edilen tesbitinin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Eserleri. Kur'an ilimleri, hadis ve fıkha dair kaleme aldığı eserlerden ancak birkaçı zamanımıza ulaşabilmiştir. 1. *Aḥ-kâmü'l-Kur'ân*. İki ciltten ibaret olan eserin bir bölümü Kayrevan Camii Kütüphanesi'nde mevcuttur. 2. *Müsnedü ḥadîsi Mâlik b. Enes*. Bir nüshası Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'dedir. 3. *Müsnedü (Tenkihü) ḥadîsi Eyyûb es-Saḥtiyânî*. Bu eser de Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'dedir (bu üç eserin yazma nüshaları için bk. Sezgin, I, 88, 476). 4. *Kitâbü Fazlî's-salât 'ale'n-nebî*. 104 hadisten meydana gelen bir cüzdür. Dört yazma nüshası mevcut olan eser Nâsirüddin el-Elbânî tarafından neşredilmiştir (Dimaşk 1383/1963; Beyrut 1389/1969, 1397/1977). Alican Tatlı, Köprülü ve Ezher nüshalarını esas alarak eseri Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlamıştır (1989). 5. *Kitâbü'l-Kırâ'ât*. Cehdamî'nin önemli eserlerinden biri olup yirmi imamin kıraatını ihtiva etmekte, ancak günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir.

Cehdamî'nin kaynaklarda adı geçen diğer başlıca eserleri de şunlardır: *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh, el-İhticâc bi'l-Kur'ân, el-Muvaṭṭa', Ziyâdâtü'l-Câmi' mine'l-Muvaṭṭa', Şevâhidü'l-Muvaṭṭa', Müsnedü ḥadîsi Şâbit el-Bûnânî, Müsnedü ḥadîsi Ebî Hüreyre, es-Sünen, el-Mebsûṭ, Muḥtaşarü'l-Mebsûṭ, Kitâbü'l-Ferâ'iz, Kitâbü'r-Red 'ale's-Şâfi'î fi mes'ele'l-ḥumus, Kitâbü'r-Red 'alâ Ebî Ḥanîfe, Kitâbü'r-Red 'alâ Muḥammed b. el-Ḥasan, Kitâbü'l-Emvâl, Kitâbü's-Şüf'a.*

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), IX, 476, 513, 516, 526; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1972, s. 88; *el-Cerḥ ve't-ta'dil*, II, 158; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 252; Hatib, *Târîḥu Bağdâd*, VI, 284-290; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, II, 166-181; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, VI, 129-140; Zehebî, *A'lâmü'n-nübe-la'*, XIII, 339-341; a.mlf., *Tezkiretül-ḥuffâz*, II, 625-626; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâ'*, I, 280; Sa-fedî, *el-Vâfi*, IX, 91-93; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzeḥb*, s. 92-93; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, I, 162; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 443; Dâvûdî, *Ṭabaḳâtü'l-müfessirîn*, I, 105-107; Keş-fü'z-zunûn, I, 20, 585; II, 1279, 1449, 1730; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 273; Sezgin, *GAS*, I, 88, 475-476; Ch. Pellat, "al-Azdî", *EP² Suppl.* (İng.), s. 113.

ALICAN TATLI

CEHENNEM

(جهنم)

İnkârcıların ve günahkârların
âhirette cezalandırılacakları yer.

Cehennemin (cehennâm, cihinnâm) "derin kuyu; hayırsız, uğursuz" anlamına gelen Arapça asıllı bir kelime olduğunu ileri süren İslâm bilginleri olmuşsa da dil âlimleri bu konuda tereddüt etmişlerdir (meselâ bk. *Lisânü'l-'Arab*, "cehennem" md.). Grekçe'de *geenna*, Latince'de *gehenna* olarak kullanılan kelimenin aslı, büyük ihtimalle İbrânîce *gé-Hinnom*'dan (Hinnom vadisi) gelmektedir. Nitekim bu isim "gé ben Hinnom" (Hinnom oğlu vadisi), "gé bené Hinnom" (Hinnom oğulları vadisi) ve "gé Hinnom" şeklinde Ahd-i Atîk'te de geçmektedir (Yeşû, 15/8; 18/16; II. Tarihler, 28/3; 33/6; Yeremya, 7/31, 32; 19/2,6; 32/35; II. Krallar, 23/10; Nehemya, 11/30). Câhiliye şairlerinden A'sâ ile ("cehennâm" şeklinde) Ümeyye b. Ebû's-Salt'ın şiirlerinde yer alan cehennemin İslâm'dakine benzer bir şekilde tasvir edilmesi tereddütle karşılanmış ve bu şiirlerin Ümeyye'ye sonradan nisbet edildiği düşünülmüştür.

□ DİNLER TARİHİ. Gé-Hinnom İsrâil tarihinde, İsrâiloğulları'nın sözde ibadet saydıkları gayri insanî ve gayri ahlâkî faaliyetleri ifade ettiği için kötü bir şöhrete sahiptir. Orada saltanatını savaş ve salgın hastalıklarla sürdüren bir cehennem tanrısı olduğuna inanılan Molek'e tapılmakta ve onun öfkesini yatırtmak için çocuk kurban edilmekteydi. İlk defa Yahuda Kralı Ahaz (m.ö. 735-716), Hinnom vadisinde buhur yakıp çocuklarını "ateşten geçirmiş" (yakmış), Ahaz'dan sonraki ikinci kral Manasse de yine orada oğluna aynı muameleyi yapmıştır (II. Tarihler, 28/3; II. Krallar, 16/3; 21/6; Yeremya, 2/20-24). Kral Yoşiya dinî

reformu sırasında (m.ö. 622) bu âdeti yasaklamıştır (II. Krallar, 23/10). İbadet adına çocukların katledilip yakılması yûzünden İsrâil peygamberlerinin ge-Hinnom'u lânetlemeleri üzerine bu yer İşaya'dan itibaren (İşaya, 66/24) zamanla gelişen yahudi eskatolojisindeki cehennemin sembolü olmuş ve ölüm sonrasında azap çekilecek yere bu ad verilmiştir.

Ölümünden sonraki hayatla ilgili inançlar hemen hemen bütün dinlerde mevcuttur. Buna paralel olarak kötü davranışların cezalandırılacağı da kabul edilmektedir. Eski Mezopotamya dinlerinde insanın ölümünden sonra yeryüzünün batı tarafında bulunan, yedi sur ve yedi kapı ile çevrili yere gittiğine, dönüşü olmayan bu yere tanrıça Allatu'nun hükmettiğine, oradakilerin gıdasının toz, bulanık su ve toprak olduğuna inanılmaktaydı. Eski Mısır dinine göre ölenler Ozi-ris'in yer altı dünyasına gitmekte, hesabı çekildikten sonra suçlu bulunanlar cezalandırılmaktadır.

Mecûsilîğe göre, inanmayan kişinin ruhu Sinvat Köprüsü'nden geçemeyip cehennemin derinliklerine düşer. Bu aşağı âleme "yalancının evi" anlamında *drûjödemâna* veya "yalancının çukuru" anlamında *drözötömân* denilmektedir. Karanlık, ıstırap ve gürültü ile dolu olan bu yer altı dünyasında kötülerin gıdası pislikten ibarettir.

Hinduizm'deki ruh göçü (tenäsüh) inancı, cehennemle ilgili motiflerin gelişmesini önlemiştir. *Naraloka* adı verilen cehennem, bu dünyada herhangi bir dinî kuralı ihlâl eden kişiye öteki dünyada buna denk bir cezanın uygulandığı acılarla dolu yerdir. Hinduizm'de cehennem bir nevi arınma yeridir. Kişi burada cezasını çektikten sonra arınmış olarak yeniden yeryüzüne döner.

Budizm'de yedi cehennem inancı vardır. Bu cehennemler yeryüzünün altındadır ve kötü davranışlarda bulunanlar burada uzun süre çok çeşitli işkencelere mâruz kalırlar. İnsanların parçalanması, alevli silâhlarla kesilmesi, ezilme, ağaçlara asılıp yakılma başlıca ceza çeşitleridir. Budizm'deki cehennem telakisinde ne alevler söner ne de acılar dinir.

Ahd-i Atîk'te açık ve net bir cehennem tasviri yoktur. Tevrat'ta ölüm hadisesi ilk insanın hatasıyla irtibatlandırılmış (Tekvîn, 2/17; 3/19), fakat ölüm sonrası hayat açıklanmamıştır. "Ataları-na selâmetle gideceksin" (Tekvîn, 15/15; 25/8, 17; 35/29; 49/29); "Atalarınıza uyuyacaksınız" (Tesniye, 31/16); "Kav-

mine katılacaktır" (Tesniye, 35/50) gibi dolaylı ifadeler ölümü anlatmaktadır. Ölüm sonrasındaki hayat ise "ölüler diyarı" anlamındaki *şəol* kelimesiyle ifade edilmektedir ki bu kelime Asur dilindeki *kigallu* (büyük yer) veya *arallu* (ölüler krallığı) ile eski Mısır'daki *dēt*'in (aşağı dünya) karşılığıdır. *Şəol* kelimesinin "oymak, kazmak, çukurlaştırmak" ve "istemek" anlamlarındaki *şāal* kökünden türediği, *şəol*ün doymak bilmeyen ve her zaman yeni kurbanlar isteyen bir yer olduğu için bu adı aldığı rivayet edilmektedir (DB, II/2, s. 1793). Tevrat'ın Yunanca tercümesinde *şəol* kelimesi, Grek kültüründe "ruhların vücuttan ayrıldıktan sonra gittikleri yer" anlamına gelen *hades* ile karşılanmış, Kitâb-ı Mukaddes'in Latince tercümesi olan Vulgate'ta ise *infernus* (aşağı, alt tabaka), *inferi* (cehennemler), *inferus* (aşağıda olan) şeklinde çevrilmiştir.

Şəol kelimesi Ahd-i Atık'te ilk defa Hz. Ya'küb'un, oğlu Yûsuf için tuttuğu yas münasebetiyle zikredilir. Hz. Ya'küb, Yûsuf'u bir canavarın parçalayıp yediğini düşünerek, "Oğlumun yanına, ölüler diyarına (*şəol*) yas tutarak ineceğim" demiştir (Tekvîn, 37/35). Ahd-i Atık'teki bu ve benzeri ifadeler ölümle her şeyin bitmediğini, ölüm sonrasında başka bir hayatın mevcut olduğunu göstermektedir. Ahd-i Atık'e göre *şəol* yerin derinliklerindedir (Tesniye, 32/22; Mezmurlar, 48/18; 54/16; 62/10; 85/13; 87/7; 138/8; Eyub, 17/16; Süleyman'ın Meselleri, 9/18); ışığın nüfuz edemediği karanlık bir yerdir (Eyub, 10/21, 22; Mezmurlar, 48/20; 87/13); girişi kapılarla kapalıdır (Mezmurlar, 9/15; 106/18; Eyub, 38/17); oraya bir defa girildi mi tekrar hayata dönmek için çıkmak mümkün değildir (Eyub, 7/9, 10); orası bütün canlıların varacakları bir yerdir (Eyub, 30/23); orada oturanlar "refa'im/rephaim" (zayıflar) diye adlandırılır (Meseller, 9/18; 21/16; Eyub, 26/5); ölüler diyarı hiç doymaz (Süleyman'ın Meselleri, 27/20; 30/15, 16); insanları yutmak için ağzını açmış bir dev gibidir (İşaya, 5/14). *Şəol* için "helâk çukuru" (Mezmurlar, 55/23), "karanlık diyar" (Mezmurlar, 107/10), "unutma diyarı" da (Mezmurlar, 89/12) denilmektedir; çünkü oraya giren unutulacak ve bir daha anılmayacaktır (Eyub, 24/20). Dünyadaki durumları ne olursa olsun bütün canlılar *şəol* diyarına gideceklerdir (Eyub, 3/13, 19; 30/23).

Ahd-i Atık'te *şəol*, bütün ölüler için müşterek bir ikamet yeri olarak kabul edilmekle birlikte iyilerin mükâfat, kö-

tülerin azap göreceği bir yer olarak da gösterilmektedir. Apokrif kitaplardan *Assomption de Moïse*'e göre iyilerin mükâfat göreceği cennetin yanında (DBS, III, 575), *Secrets d'Hénoch*'a göre onun kuzeyinde (a.e., II, 1070) bulunan cehennem, yahudi inancında günahkârlar için bir işkence ve azap yeridir. Büyük günün muhakemesinden sonra suçlular oraya atılacaklar, sünnetli olanlar oraya girmeyeceklerdir. Tanrı ile İsrâiloğulları arasında sünnet ile tesbit edilen ahid o derece önemlidir ki İsrâil soyundan gelen biri cehenneme mahkûm olsa, bu kısa bir müddet için de olsa, sünnet derisi kendisine iade edilecektir (a.e., III, 579).

Cehennemdeki azap ateş, duman, su-suzluk ve karanlık şeklinde olacaktır. Bazı yahudi bilgileri âhirette kefarete ödeyerek günahın arınmanın ve âhirette azaptan kurtulmanın mümkün olmadığını savunurlar. Ancak bazı metinlere göre yaşayanların dua ve sadakaları ölü-yü cehennemden kurtarabilir. Günahı az olanlar cehennemde on iki ay kalıp çıkacaklar, diğerleri orada ebediyen kalacaklardır (DBS, III, 579). Dinlerinden dönen yahudiler için azap ebedidir (İşaya, 66/24). Orası geri dönmeyen, derin, gizli, her şeyin toz ve koyu karanlıklarla karartıldığı bir yerdir (Eyub, 10/21; 11/8; 14/13; 24/19; 26/6; 17/16, 13). *Le livre d'Hénoch*'a göre cehennem yerin altındaki bir uçurum ve ateştir; kötüler oraya hapsedilir; oradakilerin affedilme umutları yoktur (DBS, II, 1070). *Secrets d'Hénoch*'a göre ise cehennem çok soğuk, karanlık ve ateşlidir; günahkârlar orada hem donar hem yanarlar (a.e., II, 1070). Oradakiler duylardan tamamen mahrum olmayıp uyuyanlar gibi zayıf ve sessizdirler (Eyub, 14/22; 3/13, 17, 18). Yeryüzünde olanlardan haberdar değildirler; Tanrı'ya hamdedemezler (Eyub, 14/21; Vaiz, 9/5, 6, 10; Mezmurlar, 6/6; 29/10; 87/11; 113/17). Kötülerin cehennemdeki azap şekli daha çok ateşlidir (İşaya, 33/14; 66/24; 50/9, 11). Kötüler orada korkunç bir azaba uğrayacaklar, ateş ve kurt onların bedenlerini yok edecektir (İşaya, 14/11; Siracide, 7/19). Sünnetsiz ölenler ve kılıçla öldürülenler de (kâfirler) en aşağı tabakaya atılacaklardır (Hezekiel, 32/17-32).

Yahudi literatüründe cehennemin çölde, denizde ve Kudüs'te kapılarının olduğu, bir girişinin Kudüs yakınlarındaki Hinnom vadisinde bulunduğu, cehennemin gökte veya karanlık dağların ötesinde olduğu da ifade edilmektedir (Ejd., XII, 998). Cehennem kapılarının bekçileri

vardır. Orada işkenceye dünyada günah işleyen organdan başlanır. Yakma ve du-manla boğma azap türlerindendir. Cehennemde cumartesi günü azap yoktur. Kötüler bazan ateşe bazan da buz-lara atılır (a.e., XII, 998).

Ahd-i Cedid'de cehennem, yahudi inancında olduğu gibi *şəol*ün kötülere tahsis edilen kısmıdır. Hristiyan inancına göre Hz. İsa çarmıha gerildikten sonra yer altındaki *şəol*ün iyiler kısmına (limbos) inmiş, iyileri oradan çıkararak onlara semanın kapılarını açmıştır. Cehennem artık sadece semada olmayan ölülerin ikamet yeridir (DB, II/2, s. 1795). İncil'lerde Hz. İsa oradan "cehennem" (Matta, 5/29, 30), "cehennem ateşi" (Matta, 5/22), "fırın ateşi" (Matta, 13/42, 50), "ebedî ateş" (Matta, 18/8; 25/41) ve "sönmez ateş" (Markos, 9/43; Luka, 16/19-31) diye bahsetmektedir. Ayrıca bu yer "karanlıklar ve ceza yeri" (Matta, 8/12; 22/13; 25/30; Yahuda'nın Mektubu, 6, 13; Petrus'un İkinci Mektubu, 2/4, 17), "uçurum" (Luka, 8/31; Vahiy, 9/11; 20/1, 3), "kükürt ve ateş gölü" (Vahiy, 19/20; 20/9; 21/8) şeklinde de nitelendirilmektedir.

Ahd-i Cedid'e göre cehennem şeytanın ve cehennemliklerin ceza yeridir (Matta, 25/41); günahkârlar öldükten hemen sonra oraya inerler (Luka, 16/22); ruh ve vücutlarıyla azap çekerler (Matta, 10/28). Orada koyu karanlıklar içinde (Matta, 13/12; 22/13; 25/30), ölmeyen kurtlar ve sönmeyen ateşle (Markos, 9/43, 45, 47) korkunç azaplar vardır (Matta, 8/12; 13/50; 22/13; Luka, 8/28). Hristiyan kutsal metinleri cehennemdeki azabın ateşle olacağını ve ebediliğini vurgular (Matta, 18/8; 25/41; Yahuda'nın Mektubu, 7; Vahiy, 19/3). Hz. İsa cezanın suçlara göre olacağını belirtmiştir (Matta, 10/15; 11/21-24; Luka, 10/12-15; 12/47-48; Vahiy, 18/6, 7).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "cehennem" md.; Ekrem Sarıçoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul 1983, s. 33, 63-64, 113-114, 164; M. Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, Paris 1984, I, 76-79; M. Richard, "Enfer", *DTC*, V/1, s. 28-120; A. Vacaut, "Enfer", *DB*, II/2, s. 1792-1796; H. Lesêtre, "Géennom", a.e., III/1, s. 153-155; F. Vigouroux, "Géhenne", a.e., III/1, s. 155; J. Chaine, "Géhenne", *DBS*, III, 563-579; P. Antoine, "Enfer", a.e., II, 1063-1076; T. H. Gaster, "Géhenna", *IDB*, II, 361-362; a.mlf., "Dead, Abode of the", a.e., I, 787-788; Halim Sabit Şibay, "Cehennem", *İA*, III, 45; *TA*, X, 95-98; C. Harris, "State of the Dead", *ERE*, XI, 833-838; E. J. Thomas, "State of the Dead", a.e., XII, 829-833; L. J. Apple — B. Kedar, "Netherworld", *Ejd.*, XII, 996-998.

ÖMER FARUK HARMAN